

Hund Sø – fra frodig sø til fattig brak

Efterhånden som vandstanden synker, pakker udløbet til med gispende gedder og arrige aborrer; fede ål i tusindvis snor sig i en sidste hektisk kamp for at undslippe. Men forgæves. Op af vandet må de, alle som en.

Fra nær og fjern var folk mødt op, da Hund Sø blev tømt for vand i sensommeren 1870. Bevæbnet med ruser, sække og fiskegarn kom der også et stort optog af fiskervogne. Alle ville have del i den store fangst, et sidste måltid gratis fiskemad. Hele vognlæs ål blev kørt bort fra søen i de følgende dage.

Siden har her været græsning i generationer, og fra 1960'erne også dyrket roer og korn, men i dag er Hund Sø ikke længere til nogen nytte. Terrænet har sat sig, og nutidens tunge maskiner kan ikke længere køre på den bløde dyndjord uden at synke i til navet. Kreaturer til at græsse de våde enge er der ingen af i vore dage, så kæmpeklynger af brændenælder, sødgræs og lodden dueurt breder sig ud over den gamle søbund. En enkelt fiskehejre står som vagtpost i afvandingskanalen, og på luftledningerne henover området knitrer en lille flok bomlærker. Ellers hersker stilheden. Den tidligere så frodige søbund ligger hen som brakjord.

Braklagte arealer tæller stadig med, når man vil udvide svinebesætningen, og harmonikravene skal overholdes. Og så længe brakjorden ikke står direkte under vand, kan der søges landbrugsstøtte til det våde areal. Efter samme tarif som til en veldrænet hvedemark. Endelig er der vel også en smule jagt efter udsatte fasaner, rådyr og en hare i ny og næ.

Hele vejen rundt og ned til den braklagte søbund dyrkes jorden; drænvandet fra de høje agre opsamles hernede som i et bassin. Pumpen i det lille rødstenshus knokler trofast dag og nat med at løfte drænvandet ud af den tidligere sø, som blev tørlagt for 135 år siden.

Hund Sø

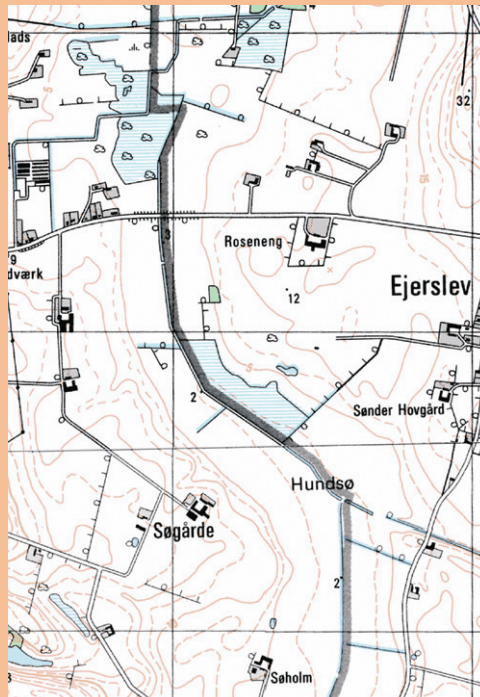
Fladvandet sø på 126 hektar mellem Seierslev og Egerslev på nordspidsen af Mors. Limfjordsøens største sø.

Udtørret i 1867 af en kreds af bønder. Her yngede den sjældne fugl, nordisk lappedykker, med »nogle park« i 1827. Kortene er fra 1789 og 1979.

Planer i 2009 om delvis genskabelse af søen.

Morsø kommune.

Koordinater: 6308400, 493500.

En generøs gave

Allerede i 1835 blev der truffet aftale om at tørlægge den 126 ha store Hund Sø, da den daværende ejer, justitsråd Friederich Hauch Stadel på Ullerup, forærede sin eneret til bønderne omkring søen. Til gengæld skulle de udtørre den. Omkostningerne skulle fordeles på samtlige lodsejere, alt efter deres ladders størrelse og bonitet.

Aftalen var kulminationen på mere end 40 års stridigheder om vedligeholdelsen af søens afløb i nord og om ejendomsretten til de frodige enge især langs søens vestbred, hvor vanddybden var lavest. Alligevel skulle der gå yderligere 30 år med nye stridigheder og sågar flere forbitrede retssager naboer imellem, før tørlægningen kunne begynde.

Siden 1791 havde gårdejere omkring Hund Sø gentagne gange be-

klaget sig til myndighederne over naboer, der angiveligt forsømte deres pligt til at vedligeholde grøfter og afløb, så der hyppigt forekom oversvømmelser af deres ejendomme. I 1823 blev lodsejerne omkring søen pålagt at uddybe afløbet fra søen, og i årene derefter faldt vandstanden så meget, at der opstod nye engarealer ved søens vestlige side. Disse enge tilfaldt imidlertid søens ejer, justitsråd Stadel. Det skabte nogen misundelse hos de lodsejere, som havde jorden bag de nye enge. De mente ikke, at Stadel havde juridisk grundlag for at overtage de nyopdukkede enge, selvom han ejede søen.

Det var denne juridiske hårdknude, justitsråd Stadel løste i et hug. Ved at opgive sin eneret til søen til fordel for en fælles aftale om udtørring lukkede justitsråden munden på de misundelige. Ikke alle var dog lige begejstrede

I 1928 blev det besluttet at etablere kunstig afvanding ved hjælp af en vindmølle. Den gjorde nytte helt frem til 1950. Børnene havde deres egen glæde af den. Om vinteren satte drengene møllen i stå, og der opstod en kæmpestor skøjtebane, hvor flere hundrede mennesker løb på skøjter. Foto: Morsø Lokalhistoriske Arkiv.

for aftalen, og selv blandt lodsejerne var der knurren. De egentlige tabere blev dog de fattige i Sejerslev sogn, fordi Sejerslev Fattigkommission stod til at miste sin årelange hævd på at lade sognets allerfattigste hente gratis hø og tørv ved søen.

Fattigkommissionen var så misfornøjet med 1835-aftalen, at den i 1840 anlagde sag ved Herredsretten mod de gårdejere, der havde sagt ja til justitsrådets forslag. Kendelsen blev afsagt et halvt år senere, men den gik de fattiges fortalere imod. Ufortrødent ankede kommissionen sagen til endelig afgørelse ved Landsoverretten. Her gik det imidlertid ikke bedre. Den 4. april 1842 stadfæstede Landsoverretten i Viborg afgørelsen fra Herredsretten. Oven i købet blev Fattigkommissionen pålagt at betale sagens omkostninger: 25 rigsdaler i sølv skulle falde, inden otte uger.

Drømmen lever videre

Striden om udtørringen af Hund Sø vakte røre i Sejerslev og omliggende

sogne. På den ene side stod de gård ejere, som ville få udvidet deres ejendomme med betydelige og værdifulde engarealer, takket være justitsråd Stadels generøse tilbud. På den anden side stod ejerne af de tørvemoser, der stødte op til søen i nord. De frygtede – formentlig med rette -, at udtørringen ville ødelægge deres moser. Og endelig var der som nævnt sognets fattige, repræsenteret af Sejerslev Fattigkommission. De stod til at miste deres gamle hævdvundne ret til gratis hø, græsning, tørveskær og høst af tækkerør.

Efterhånden ebbede diskussionen dog ud. Lodsejerne kunne ikke enes om at sætte udtørringen i gang. Det ville kun resultere i besværligheder, mente nogle, når den tørlagte søbund skulle opdyrkes, fordi bygninger og besætning så måtte udvides, før man kunne anvende avlen fra de nye arealer.

Ejerne af tørvemoserne ved den nordlige ende af søen var imidlertid ikke til sinds at lade sagen gå i glemmebogen. De ville have sat en endelig stopper for alle planer om at uddybe afløbet fra søen. I 1846 lod de indkalde til møde for landvæsenskommissionen. På mødet fik man et kompromis i stand mellem de, der ville aflede søens vand, og de, der ønskede at holde vandet tilbage af hensyn til tørvegravningen.

Men drømmen om mere jord var alligevel ikke opgivet. I 1855 blev der på ny indkaldt til møde for landvæsenskommissionen. Det skete på initiativ af fem lodsejere langs vestsiden af Hund Sø, hvor der var mest nyt land at vinde. Atter slog misundelsen dog ud i lys lue. Lodsejerne på østsiden afviste pure at være med til en udtørring, også selv om initiativtagerne tilbød at foretage arbejdet for egen regning og risiko. Kommissionen, der bestod af amtmanden, baron Rosenkrantz, og de to kommissærer for Morsø, kammerråd Gjedde og proprietær Riis, kom ingen vegne med de stridbare bønder, trods flere forslag til forlig.

Hund Sø fik lov at blive liggende. Men ikke så længe.

Prokuratorkneb

Tiden arbejdede for de fremskridtsvenlige.

Landet over voksede der en feberagtig ivrighed for at skaffe mere jord, da priserne på landbrugets produkter var stærkt stigende. Ovre i Thy var et engelsk konsortium netop gået i gang med at udtørre de enorme vejle-områder, og allerede i 1858 var den store Sjørring Sø sydvest for Thisted blevet tømt; her vandt man 632 hektar værdifuld ager. På selve Mors blev afvandingen af 35 hektar i Nees Vig sat i gang i 1863. Hvorfor skulle bønderne i Sejerslev og Ejerslev ikke kunne tappe Hund Sø?

Nok en landvæsenskommission trådte sammen den 14. december 1866 kl. 10 om formiddagen for at »tage bestemmelse angående den af rekvirenterne attråede udtørring af bemeldte sø«. Mødet fandt sted hos gårdejer Søren Overgaard i Ejerslev.

Uden større sværds slag blev der opnået enighed om den endegyldige beslutning, Hund Sø skulle tørlægges. Det var især to forhold, der afgjorde sagen:

Nye planer og økonomiske overslag i forhold til 1835-aftalen viste, at det ville være langt billigere at grave en helt ny afvandingskanal mod øst fra søens sydlige ende end at foretage den uddybning af det eksisterende udløb i nord, som man hidtil havde forhandlet om. I bedste fald ville sydløsningen kun koste det halve af den gamle nordløsning. Samtidig skulle der bygges en dæmning med sluse over den gamle afvandingsgrøft i nord, så ejerne af tørvemoserne deroppe ikke længere kunne påstå, at udtørringen ville skade deres interesser, da der ikke ville blive foretaget nogen uddybning af grøften.

Nok så afgørende for beslutningen var den bombastiske påstand, som prokurator Lykke fra Thisted kastede ind i debatten. Som talsmand for de fremskridtsvenlige lodsejere, der havde indkaldt til mødet, påstod Lykke, at de lodsejere, der gik imod en udtørring, faktisk ingen ejendomsret havde til de allerede indvundne arealer, og at de – såfremt de fortsat

modarbejdede 1835-aftalen om udtørring med justitsråd Stadel – skulle fradømmes ejendomsretten til disse arealer.

Med dette prokuratorkneb var sagen kørt helt derop, hvor den ikke tålte meget mere. Modstanderne kunne godt mærke, at nu skulle der træffes en afgørelse. Af de to onder: risikoen for en retssag contra udtørringen af søen, valgte de så det mindste. Således gik det til, at afgørelsen om den endelige udtørring af Hund Sø blev truffet i enighed.

Masser af brændevin

Morsø Avis bragte den 22. januar 1867 følgende annonce:

»Dygtige Jordarbejdere
kunne straks faa Arbejde
ved Kanalen fra Hund Sø.
Daglønnen er 7 Mark.
A. Lorentzen
Entreprenør«

Samme forår gik arbejdet i gang med at grave den meget dybe kanal, der løber en kilometer fra søen og ud gennem Ejerslev Lyng til fjorden i øst. Det hårde arbejde blev udført af især fremmedarbejdere, vist mest tyskere. De boede i jordhuler på arbejdspladsen, hvor de levede af tørkost og så store mængder brændevin, at ingen andre mennesker turde komme i nærheden af dem efter arbejdstid.

Jordarbejdet var hårdt fysisk slid, som udelukkende foregik med skovl og trillebør. Skråningerne til den næsten ti meter dybe kanal blev opkastet som terrasser, hvor folkene nederst i dybet kastede jorden op på den højere liggende terrasse, hvorfra næste hold kastede den videre opad, indtil jorden endelig kunne spredes ud på de omgivende arealer.

I juni 1868 stod kanalen færdig, og to måneder senere var den største sø på Mors stort set udtørret; helt tømt blev den dog først i august 1870. Alt var gået efter tidsplanen, men ud-

gifterne løb løbsk. Skeptikerne fik ret – projektet kom til at koste 17.000 rigsdaler, hvilket var dobbelt så meget som det budgetoverslag fra 1866, der lå til grund for beslutningen. Allerede dengang var der store problemer med økonomistyringen i landvindingsprojekter!

I årene, der fulgte, brugte gårdjerne udelukkende de frugtbare søarealer til at opfede stude og avle hø. Naturgræsserne gav et stort udbytte, og flere bønder kunne fordoble deres studehold. Udtørringen skabte også gode jagtforhold i de frodige enge, hvor harer og vildænder befandt sig godt i det lange græs ved åen i midten og langs de mange skelgrøfter. Især de ældre erhvervsjægere fra hele sognet forstod at udnytte den gode jagt i Hund Sø-området. Den var til og med gratis, og ofte blev de gamle jægere inviteret ind på en dram og et krus øl hos lodsejerne, til gengæld for en god jagthistorie.

Uden problemer var tilværelsen

Hele vejen rundt om den gamle Hund Sø skråner dyrkede marker ned mod det tørlagte areal. Vest for søen ligger det store svinebrug »Søndergaard«. Billedet er taget fra østsiden, hvor den gravede kanal krydser landevejen. Kanalen anes til højre.

dog ikke; til stadighed var der konflikter med ejerne af mosen i nord. Man kunne ikke enes om, hvornår slusen i dæmningen skulle stå åben eller være lukket. Også indbyrdes lå gårdejerne i årelange stridigheder om retten til at færdes på markvejene og om det helt nødvendige arbejde med at holde hovedkanal og grøfter i god stand. Langvarige retssager om afvandingen helt frem til århundredeskiftet

kom til at koste lodsejerne mere end de samlede udgifter til udtørringen.

Hedeselskabet træder til

I begyndelsen af 1900-tallet var den dyndede søbund sunket så meget sammen, at gårdejerne hidkaldte Hedeselskabets teknikere for at få hjælp i kampen mod vandet. I 1928 blev det besluttet at etablere kunstig afvanding

ved hjælp af en vindmølle. Den skulle trække en snegl, som kunne løfte vandet op i Hund Sø-åen, der samtidig blev gravet endnu dybere.

Vindmøllen, en seksvinget klapsejler, gjorde god nytte i årene frem til 1950. Børn og unge på egnen havde deres egen glæde af den. Om vinteren satte drengene møllen i stå, så vandet steg, og der opstod en kæmpe stor skøjtebane. Her løb flere hundrede mennesker på skøjter. Helt oppe fra Sejerslev kom de unge for at være med i løjerne.

I 1951 blev vindmøllen sat i stand for 9.084 kr. (127.070 kr. i 2007-priser), som man lånte i Ejerslev Sparekasse, men møllen arbejdede åbenbart ikke tilfredsstillende. Allerede i 1954 besluttede lodsejerne sig for at søge en forbedret afvanding med elektriske pumper, og året efter holdt man atter møde med Hedeselskabet i Sejerslev Forsamlingshus. Det førte til, at man i juli 1955 ansøgte Statens Landvindingsudvalg om støtte til at afvande 55 hektar til en pris af 220.000 kr. (2,8 mio. kr. i 2007-priser).

Fra statens side var man imidlertid betænkelig ved at støtte rødræning i den bløde dyndjord, hvor der var stor dybde til fast bund – ned til seks meter. Projektet blev ændret, men det forøgede de anslåede udgifter så voldsomt – med 100.000 kr. til 320.000 kr. – at lodsejerne lod sig skræmme. Ansøgningen blev trukket tilbage.

Bestyrelsen holdt dog fast ved ønsket om et projekt. I 1959 opnåede man tilsagn fra Arbejdsministeriet om et tilskud på 60.000 kr. (693.757 kr. i 2007-priser) til projektet, som Hedeselskabet i mellemtiden havde regnet videre på. Endelig i 1960 kunne lodsøgerne skride til afstemning om et revieret overslag fra Hedeselskabet. Det ville koste 230.000 kr. (2,6 mio. kr. i 2007-priser).

Kun 13 af de 36 fremmødte lodsøgere stemte for, men det var nok. Til sammen ejede de 84 procent af arealerne. Senere forsøgte man at få flere med, men det lykkedes ikke. Alligevel blev sagen betragtet som afgjort. Søen skulle afvandes på ny. Og det blev den.

Dem 10 meter dybe kanal, der blev gravet med håndkraft i 1867-68, leder stadig vandet bort fra Hund Sø, men i 2009 er der fremsat forslag om at genskabe dele af søen.

Den tør lagte søbund er stadig så våd, at der ikke kan køres på den med tunge maskiner. Vandet i drænkanalen står helt oppe i dagen, og der skal ikke så meget nedbør til, før markerne oversvømmes.

Statens Landvindingsudvalg sagde denne gang ja og trådte til i 1960 med tilsagn om at dække to tredjedele af alle udgifter. I april 1961 gik entre-

Pumpehuset fra 1961 er af den klassiske model, som Hedeselskabet lod opføre i hundredetal over hele landet.

prenørerne i gang med at opføre pumpehuset. Det stod klart allerede samme sommer, hvorefter de to elektriske pumper med en ydeevne hver på 200 liter i sekundet begyndte deres sisyfos-arbejde. Sideløbende blev der uddybet og rørlagt grøfter. Denne gang var det dog ikke med skovl og trillebør, men med gravemaskine.

Undervejs blev det dog klart, at budgettet ikke kunne holde. Der måtte søges om yderligere 25.000 kr. (242.000 kr. i 2007-kroner) i støtte fra staten, men det voldte ingen problemer, da Hedeselskabet helhjertet anbefalede forhøjelsen. I 1964 var arbejdet fuldført. Nu kunne der dyrkes både korn og roer på den gamle søbund.

Men den drænede jord voldte nye problemer, da den begyndte at sætte sig for alvor. To nye elpumper på hver 15 hk måtte installeres i 1968 for at holde arealerne nogenlunde tørre. De pumper den dag i dag. Selvom søbunden ikke længere kan dyrkes,

skal den holdes tør af hensyn til afvandingen af de omkringliggende marker – og for at kunne hæve landbrugsstøtten.

I sommeren 2009 er kommunen dog gået i gang med at undersøge, om dele af søen kan genskabes.

KILDER

Afvanding af Hund Sø, bind I og II. Samlet af Karl Søndergaard, Sejerslev. Indeholder udskrift af alle pumpelagets dokumenter vedrørende Hund Sø helt tilbage til år 1823 samt nedskrevne personlige erindringer om livet ved søen. Privat tryk.

Faber, F. 1828: Kort efterretning om en zoologisk rejse til det nordlige Jylland i sommeren 1827.- Tidsskr. Naturv. 5, s. 243-256.

Forfatterens besøg på lokaliteten, 8. okt. 2005.

Interview med fhv. gårdejer Karl Søndergaard, Sejerslev, 8. okt. 2005.

Landbrugsministeriet: Statens Landvindingsudvalg, j.nr. 1799. Rigsarkivet.

Svenningsen, Svenning S.: Den udtørrede Hund Sø i Anledning af Hundredaaret for Søens Afvanding. Historisk Årbog for Thisted amt, 1967, s. 430-443.